

Brief aan P. P. M. Alberdingk Thijm te Leuven en J. Vuylsteke te Gent, nopens de bewerking van eenen historischen atlas der Nederlanden

<https://hdl.handle.net/1874/234545>

mm10952

BR.1872.IV.5.

Gr. 1872, IV, 5.

1872

BRIEF van mr. G. W. VREEDE, hoogleeraar te Utrecht, aan de heeren prof. P. P. M. ALBERDINGK THIJM te Leuven en mr. J. VUYLSTEKE te Gent, „nopens de bewerking van eenen historischen Atlas der Nederlanden, voor schoolgebruik geschikt en voorzien, als opheldering, van de onpartijdige aanhaling der voornaamste feiten, gebeurtenissen en staatsinstellingen, zonder zich nochtans met waardeering of beoordeeling er van in te laten;” met de daarover gehouden discussiën, op het XII^{de} Nederlandsch taal en letterkundig congres, te Middelburg, in de Algemeene vergadering van Woensdag 4 September 1872.

„Ik heb drie jaren geleden, mijne benoeming tot lid der commissie tot de bewerking van eenen historischen atlas der Nederlanden, met ingenomenheid aanvaard. Eenige maanden later, is ook tusschen ons aanvankelijk over het onderwerp van gedachten gewisseld: sedert heeft het herhaald uitstel van het congres, mij de zaak uit het oog doen verliezen. Maar nu in de jongst verloopene dagen, de taak weder ter hand genomen hebbende, ben ik, na rijp nadenken, tot het volgend besluit gekomen.

„Moet de atlas dienen tot *schoolgebruik* (lager of middelbaar) en kan de opheldering zich bepalen tot de onpartijdige aanhaling der voornaamste feiten, gebeurtenissen en staatsinstellingen, zoo schijnt de bewerking zeer wel in een kort tijdsbestek, door één bekwaam man, met hulp van een goeden leidraad, tot stand te kunnen komen; terwijl dan juist het doel van den voor-

F. A. - Picone

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

2375 515 4

steller zou worden bereikt: het al nauwer en nauwer toehalen der banden tusschen Zuid- en Noord-Nederland.

„Die leiddraad is, naar ik meen, in de fraaie schets van SNELLAERT, de reeds vier malen gedrukte en bij het onderwijs veel gebruikte *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, voorhanden. Looft het congres een prijs uit voor een historischen atlas ter aanvulling en opheldering van dat werk, door SNELLAERT met het bepaald oogmerk ondernomen, „om onder de Nederlanders *het gevoel van zelfstandigheid en van zelfkracht te versterken*,” zoo zoude, in de eerstvolgende algemeene vergadering, de prijs hoogst waarschijnlijk al toegekend kunnen worden, tot voordeel ja der wetenschap, maar gewis nog veel meer van de broederlijke vereeniging met Holland en België, en van het besef van ons gemeenschappelijk onuitroeibaar volksbestaan, in onmiskenbaar nationale trekken uitgedrukt. SNELLAERT, om hier niet van den atlas van mr. G. MEES AZ. te gewagen, heeft niet meer dan zes tijdvakken. Wij zouden, geloof ik, niet veel meer noodig hebben, indien de eischen niet klimmen tot die der strenge wetenschap en van hooger onderwijs, en als wij ons van de gedachte van een toch niet te bereiken *ideaal* willen losmaken.

„Slaan wij daarentegen het *Handboek op der middel-Nederlandsche geographie*, door den rijks-archivaris mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH naar de bronnen bewerkt (Leiden 1852), en verlangen wij, dat de historische atlas in dien geest en met zulke degelijkheid worde bearbeid, terwijl de kaarten en synchronistische tabellen tot in allerlei bijzonderheden zouden moeten afdalen, zoo ziet — zou men durven gissen — niemand onzer het einde der grenzelooze taak. Geen uitgever zou die aandurven, of een tal van mede-arbeiders, met veel moeite en niet zonder veel geld en subsidiën te vereenigen, zouden het onvruchtbaar werk hebben te torschen. Zoo ontwierp BAKHUIZEN VAN DEN BRINK in grootsche trekken, de schets van eene ideale geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat; zoo hebben anderen (de ondergeteekende was in 1845 en 1846 een der mede-rapporteurs) de eischen van eene Nederlandsche rechtsgeschiedenis, (nog altijd te

leveren), gepoogd uiteen te zetten; nog anderen die van eene even onbereikbare statistiek. Om maar niet te spreken van het ontwerp van wijlen mr. I. DA COSTA, betreffende de samenstelling van een *Antiquarisch geographisch woordenboek van de gesamenlijke provinciën, steden, dorpen, plaatsen, rivieren, meeren enz. van de Nederlanden*, (30 Juni 1845) over hetwelk eerst den 30 Januari 1848 bij het Utrechtsch genootschap door de heeren prof. DE WAT., ROYAARDS, KARSTEN, VERMEULEN, VAN MARLE en mij insgelijks verslag is uitgebracht.

„Die ervaring is even leerrijk als waarschuwend; zij staafde de oude waarheid, *„qui trop embrasse, mal étreint.”* Al hadden wij het vrij gebruik der verzameling van kaarten, door BODEL-NYENHUIS nagelaten, van het begin af, het populaire uit het oog verliezende, en met het streven naar eene hoogere bestemming van den historischen atlas, zouden wij op de grootste bezwaren stooten. Bestaan er al dan niet kaarten uit de middeleeuwen? VAN DEN BERGH (bl. 17) betwist de echtheid van het kaartje, Utrecht in de 7e eeuw voorstellende, en van vier kaarten van Zeeland, waarvan eene uit den tijd van WILLEBRORD; de andere zouden dagteekenen van de jaren 1230, 1274 en 1288. Wat vóór die tijden ligt, is derhalve nog veel meer aan gissingen onderhevig. Terecht schijnt dezelfde geleerde (bl. 121) éene driedledige verdeeling van Nederland, eene *kerkrechtelijke*, eene *staatsrechtelijke* en eene *burgerlijke* of *geographische*, de eigenlijk nationale, uit den boezem des volks voortgesproten, op den voorgrond te plaatsen; deze laatste 1°. in *volkeren* of *landen* (*nationes* of *patriae*); 2°. elk land in *gouwen* (*pagi*), en 3°. elke *gouw* in kleine *gouwen* en in *marken*. Indien de *historische atlas* met al de wetenschappelijke zorgvuldigheid en critiek, door VAN DEN BERGH aan zijne *middel-Nederlandsche geographie* besteed, zou bewerkt moeten worden, die nergens onbewezen stellingen of meeningen van latere geschiedvorschers, maar enkel bewijzen uit charters, landwetten, levensbeschrijvingen der heiligen en uit de oudste kronijken aanneemt, is het te ontginnen veld niet te overzien. Vergelijkt slechts de *Chronologische op-*

gaaf der landschappen, wateren en plaatsen, voor het eerst in de 12^e en 14^e eeuw vermeld, met den ouden naam (Aanhangsel bl. 233 volgg.). En toch, zoo ergens, zal men bij een boek voor schoolgebruik, behooren uit te gaan van *zekere data*, van onwraakbare feiten.

„Hoe weinig nu met zekerheid, zelfs op zuiver geographisch gebied, met opzicht tot voornamste deelen van ons land kan beweerd worden, zal bijv. uit het *Register* van den advocaat van Holland, mr. AART VAN DER GOES, kunnen blijken. Dáar is herhaaldelijk, van 1529 af tot 1541, sprake van eene op 's lands kosten te vervaardigen *Carte van den Lande van Hollant, daerinne stellende die Duynen, Meeren, Veenen ende andere ten perfectste men mach, totten palen van den Lande toe, daer Hollant ende Waterlant anne paalt;*” vervolgens nog afzonderlijk, van eene kaart van den Lande van Putten enz. Er bestaat eene kaart van DRESSEHUIS, Zeeland in de middeleeuwen voorstellende; maar volgens VAN DEN BERGH (bl. 223) ontbreken daar een drietal eilanden enz., en, wat Utrecht betreft, worden de nasporingen van den heer VAN ASCH VAN WIJCK er vinnig gehegeld en op geringen prijs gesteld. Noord-Brabant of het Taxandrië van mr. W. C. ACKERSDIJK komt er beter af (bl. 11); maar met opzicht tot andere gewesten, zal de bewerker van den Atlas, indien hij zich niet gemakshalve aan zijn voorganger mr. G. MEES Az. houden mag, nog allerlei onbesliste punten hebben te vereffenen.

„De geschiedenis van onze watervloeden zal ongetwijfeld geoordeeld worden tot de voornaamste gebeurtenissen te behooren, en toch ziet men al de moeielijkheden van dit onderzoek door wijlen mijn vriend mr. J. HORA SICCAMI, in zijne uitnemende Verhandeling met aantekeningen verrijkt (1839, 1848), *Neêrlands grond en beschaving in verband beschouwd*, met stalen vlijt en veel scherpzinnigheid aangewezen. Hij had zich ook van de verhandelingen van BELPAIRE en van D'OMALIUS D'HALLOY bediend. Hij vermeldt er de Hollandsche dijkwerkers, in 1181 door FLORIS III naar Vlaanderen gezonden (bl. 34, op het ge-

zag van BILDERDYK). Niet minder dan 35 vloedten worden in de XIIIe eeuw door MUYT aangestipt (SICCAMA, bl. 43). De vorming van den Dollart, van de Zuiderzee, van den Biesbosch, de wijzigingen in den loop der Schelde kunnen toch niet vergeten worden.

„ Wil men de kerkrechtelijke verdeeling in acht hebben genomen, éene enkele algemeene kaart, zou, naar ik meen, kunnen volstaan; die van de onder PHILIPS II ingevoerde bisdommen, hoe kortstondig dan ook in het Noorden, bewerkt op de wijze als die voor Antwerpen in 1856 door de *Commission Royale d'Histoire*, te Brussel (DE RAM) uitgegeven (Dioecesis episcopatus Antverpiensis). Want wilde men alle détails in de verschillende tijdperken, en ook van de verhouding tot buitenlandsche kerkvoogden of abdijen, nauwkeurig vermeld hebben, ware dat al weder onbereikbaar. VAN DEN BERGH's *Gedenkstukken tot opheldering der Nederlandsche geschiedenis, uit de Archiven te Rijssel opgezameld*, (Leiden 1842, 3 deelen), beginnen met eene opgave der Geldersche bezittingen (elfde eeuw) van de abdij van St. Vedastus te Atrecht (Arras); het tweede stuk behelst den verkoop van goederen van den Abt van St. Amand in Friesland (12^e eeuw); moeten deze of gene bijzonderheden al dan niet worden vermeld? Gelijkelijk met het staatsrechtelijke of leenverband, het beurtelings over en weder, in pandschap geven en houden, hoe Gelder, Zutphen en Kessel door REINOUD aan zijn schoonvader GUY van Vlaanderen, in het laatst der 13^e eeuw verpand werden, enz. Of de graaf van Hoorn wegens Altena aan den hertog van Kleef, dan wel aan PHILIPS II hulde verschuldigd was, (ADR. VAN DER GOES, *Register*, 30, 31 Maart, 1 April 1559); is dit al dan niet uit te drukken? In welken doolhof begeeft men zich dan? En toch is dit alles gansch niet onverschillig, evenmin als toen de stad Antwerpen voor de burgers van Groningen partij trok tegen keizer MAXIMILIAAN (a^o. 1509). VAN DEN BERGH, *Correspondance de Marguerite d'Autriche avec ses amis sur les affaires des Pays-Bas*, (*Gedenkstukken*, II, 168). De conflicten van jurisdictie, de

verhouding tusschen Nijmegen en Aken, het verzet van die van Leiden tegen de rechtspraak der Universiteit te Leuven, (VAN DER GOES, *Register*, 16—19 September 1559), met het beroep op het privilegie *de non evocando* zijn, met tallooze andere van gelijken aard, gedenkwaardige feiten. Maar men geraakt langs dien weg op eene onmetelijke zee. Aan het Muntwezen kan men niet denken, of men herinnert zich de ponden Vlaams in Zeeland en Holland. De geestverwantschap in de beginnelen van hetgeen VAN MERIS het Heemrecht noemde, de inrichting van Dijk- en Polderbesturen mogen bij den atlas ook niet uit het oog worden verloren. Hoeveel bevat tot dat einde WARNKÖNIG'S *Flandriche Staats- und Rechtsgeschiede!*

„Gedurende het bestaan van het koninkrijk der Nederlanden hebben, wat meer bepaald de staatsinstellingen betreft, RAEP-SAET, *Histoire des États-Généraux et Provinciaux, Analyse historique et critique*, J. D. MEIJER, *Esprit, origine et progrès des Institutions judiciaires*, (4e deel) en de archivaris DE JONGE in zijne bekroonde *Verhandeling over den oorsprong, den voortgang en de hoedanigheid van den invloed des derden staats in de staatsvergaderingen, gedurende het hertogelijk en grafelijk bewind in Brabant, Vlaanderen, Holland en Zeeland*, — de punten van overeenstemming of van verschil tusschen het Zuiden en het Noorden, zoo grondig als de toenmalige onbekendheid met de sedert opgedolven archivale bescheiden toeliet, in het licht gesteld. Moet van dien voortgang, van die ontwikkeling of van het verval der parlementaire bevoegdheid, hetzij dan rechtens of feitelijk gezagbetoon, periodiek in den Atlas naauwkeurige aantekening worden gehouden? Alweder geen gering bezwaar, hoeveel naderhand in de *Actes des États-Généraux*, in 't bijzonder door GACHARD, sedert ook door THEOD. JUSTE opgehelderd zij.

„Zeker zal men geographisch niet wel kunnen nalaten, de gewesten chronologisch te vermelden, die achterevolgens deel van de landen van herwaarts over (*pays de pardeça*) hebben uitgemaakt. In 1509 (VAN DEN BERGH, *Gedenkstukken*, II, 156 vers.) komen in het besluit der staten-generaal, houdende be-

williging van Beden aan MAXIMILIAAN, alléén voor „les États des pays de Brabant, Haynau, Hollande, Zeelande, Namur, Lille et Valenciennes” gezamentlijk en „ceulx de Flandres” afzonderlijk genoemd; geen andere. Natuurlijk dus moeten de later verkregen of met geweld aangehechte landschappen worden aangestipt, terwijl andere integendeel van de lijst te schrappen zijn. Wat de rechterlijke instellingen aangaat, men klaagde onder KAREL V, dat zijn procureur-generaal „Hollant genouch na den stile van Vlaenderen wilde reguleeren,” terwijl men colleges vond, die de bedenkelijke leer voorstonden dat „alle de landen van den keyser herwärts over ééne provincie” uitmaakten. (AART VAN DER GOES, *Register*, 1528 en 1531, en wat ik daaruit, in 1839, in de verhandeling over den hoo-gen raad van Holland, Zeeland en Westfriesland heb ontleend (§ 1, *Oorsprong*).

„Alles wèl beschouwd en overwogen, meen ik, — van het gewicht der zaak doordrongen, dat de *eenheid* van Nederland tegenover vreemde Staten, door middel van den bedoelden *Historischen Atlas*, in de algemeene overtuiging in Holland en België meer en meer worde verlevendigd en versterkt, — aan mijne geëerde medeleden te moeten voorstellen, de eischen niet te hoog op te voeren. Is in hunne beschouwing, een andere leiddraad voor schoolgebruik, boven de schets van SNELLAERT verkieslijk? Ik zal het gaarne vernemen. Die geschiedenis der letterkunde, nevens welke de *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers* door mr. S. DE WIND goede diensten zou kunnen doen, is in eene zeer ruime beteekenis genomen van algemeene verlichting en beschaving.

„Door een katholiek geschreven, getuigt het boek van groote welwillendheid jegens Noord-Nederland, waar het geldt de *hervorming* en den opstand tegen Spanje, de verhuizing van duizende Vlamingen en Walen en de vestiging dier uitgeweekenen in Holland, of de pogingen, sedert 1568 aangewend om Noord en Zuid vereenigd te houden of te hereenigen, (b. v. in 1632 en 1795). Willen wij nut stichten, zonder, op het voorbeeld van het *Nederlandsch woordenboek*, gevaar te loopen al te

zeer het geduld op de proef te stellen , zoo bezitten wij in den arbeid van ons onvergetelijk medelid SNELLAERT , dunkt mij , een legger , die ons zoo veel spoediger het doel kan doen treffen.

„Verlangen wij de innige verbroedering van België en Holland , er is geene eenheid denkbaar zonder verdraagzaamheid , en deze straalt in SNELLAERT'S geschrift op de loffelijkste wijs door. Aan zijne hand kan het niet moeilijk vallen , in eenige kaarten en synchronistische tabellen de hoofdpunten en trekken van ons gemeenschappelijk staatswezen , van den Nederlandschen volksaard samen te vatten. Onze gemeenschappelijke vrijheden en hare wakkere voorstanders , de handhavers der bezworen handvesten , die advocaten , pensionarissen , burgemeesteren en schepenen , onze vroedschappen , gilden en ambachten waren te Gent en te Brugge , te Brussel en te Antwerpen , te Middelburg en te Dordrecht , te Haarlem en te Amsterdam , te Deventer en te Groningen , te Kampen en te Nijmegen , te Leeuwarden en te Sneek door denzelfden burgermoed bezielde. Deze en andere merkteekenen der Nederlandsche vrijheid , van geslacht tot geslacht erfelijk , onder wier lommer de nijverheid en handel in de beide afdeelingen voorheen , gelijk thans in de twee onafhankelijke rijken , zoo ongemeen hebben gebloeid , in de verschillende tijdvakken van den *Historischen Atlas* uitgedrukt , kunnen , naar mijne overtuiging , en geheel in den zin van onze taal- en letterkundige congressen , ontegenzeggelijk het hunne bijdragen , om de Nederlandsche nationaliteit door vriend en vijand te doen eeren , en zelfs door de mannen des gewelds in onze dagen te doen ontzien. Ik waag het , deze beschouwingen aan het beter oordeel mijner geachte medeleden te onderwerpen.”

De heer prof. P. P. M. ALBERDINGK THIJM (van Leuven). „Mag ik slechts deze opmerking maken , dat prof. VREEDE bovenbedoeld stuk minder heeft laten drukken , als *een rapport* , dat *een gevolg* is geweest *van onze samenkomst* , dan wel als *eene uiting zijner meening*. De heer mr. J. VUYLSTEKE en ik meenen , zoowel als de schrijver van bedoeld stuk zelf , dat , hetgeen prof. VREEDE

heeft medegedeeld, niet geheel en al als *volledig* rapport moet aangemerkt worden. Vindt gij, mijnheer de voorzitter, het noodig de toevoegselen die er nog aan ontbreken, om het volledig te maken, aan te geven, dan zullen wij het doen. Wilt gij het aan ons overlaten, om de zaak naar onzen zin stilzwijgend voort te zetten, dan is het ook wel. Ik weet niet of prof. VREEDE in de vergadering is, anders zou het in de eerste plaats wenschelijk zijn, dat hij zelf de verkregen uitkomst aan de vergadering vollediger mededeelde."

De voorzitter. "Is het eene eindbeslissing?"

De heer prof. ALBERDINGK THIJM. "Ja; het laatste wat behandeld werd, is een brief van den heer mr. VUYLSTEKE geschreven, half in *zijn*, half in *mijn* naam, aan prof. VREEDE. Hij maakt daarin bekend, dat er eenige onderdeelen bij te voegen zouden zijn. Er wordt daarin onder anderen gesproken van eene enkele kaart, die de kerkelijke verdeeling van de Nederlanden in de middeleeuwen aangeeft; terwijl door den heer mr. VUYLSTEKE en mij is aangenomen, dat, daar de kerkelijke verdeeling van grooten invloed op het staatkundig leven is geweest, de atlas met nog twee andere kaarten van die soort, verschillende tijdperken voorstellende, moest vermeerderd worden.

"Hierbij wil ik nog mededeelen, dat eene kaart van de kerkelijke verdeeling zich bevindt in een werk, door mij geschreven en getiteld: *Karel de Groot*e, waarin van de vroegere kerkelijke verdeeling blijkt en waaruit men tevens kan zien, dat die verdeeling van grooten invloed moet zijn geweest op de provinciale verdeeling zoowel van Noord- als van Zuid-Nederland."

De heer mr. M. F. LANTSHEER. "Ik wensch te vragen: welke is de conclusie van het rapport? Ik zie wel een brief van prof. VREEDE, die thans aangevuld is met mededeelingen van prof. ALBERDINGK THIJM, maar eene bepaalde conclusie wordt aan ons niet voorgesteld."

De heer prof. ALBERDINGK THIJM. „De conclusie vindt men in den brief van prof. VREEDE. Zij is deze: dat men voor de samenstelling van dergelijken atlas niet beter kan doen, dan tot grondslag te nemen het werk van dr. SNELLAERT: *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, ten einde den teekenaar der kaarten aan zekere banden te leggen en niet aan hem over te laten, daarin zooveel of zoo weinig op te nemen, als hij goedvindt. Prof. VREEDE is van het beginsel uitgegaan, — waarbij wij ons hebben aangesloten, — dat men de uitvoering *mogelijk* moest maken. Daarvoor is bekrimping noodig en moet men zich bepalen tot *enkele tijdperken*, die door den heer mr. VUYLSTEKE in een brief zijn aangewezen. Omtrent die tijdperken is tusschen ons nog niets vastgesteld, maar toch meen ik mededeeling te moeten doen van hetgeen de heer mr. VUYLSTEKE dien-aangaande in bedoelden brief, als zijn gevoelen, heeft ontwikkeld.

Hij meent, dat de atlas aldus te verdeelen is: „1°. Het Romeinsche en Frankische tijdvak. Het rijk van KAREL DEN GROOTE en daarmede samenhangend, in eene bijkaart, de ontbinding van KAREL's rijk. Lotharingen. Vorming der hertogdommen en graafschappen, landen, gouwen, marken (zooveel mogelijk).

2°. Het tijdvak der groote volkswoelingen. Floris V. Verbonden. EDUARD III.

„3°. De Bourgondiërs. Opvolgentlijk: verbinding van al de Nederlanden (omstandig aangetoond).

„4°. De tachtigjarige oorlog. Scheuring der Nederlanden. (De verschillende phases van dien opstand omstandig aangetoond).

„5°. De veroveringen van Frankrijk in Zuid-Nederland, tot en met de algeheele opslorping van Zuid- en Noord- in het Fransche keizerrijk.

„6°. Het koninkrijk der Nederlanden en de omwenteling van 1830. (De kerkelijke toestand, in groote trekken, voor *ieder tijdvak* aan te duiden).”

De voorzitter. „Ik geloof, dat wij niet den ten aanzien van conclusiën van verslagen steeds gevolgden regel, moeten uit het

oog verliezen. Die conclusiën behooren, na daarover gevoerd debat, aanleiding te geven tot eene beslissing, en nu komt het mij voor, dat de zaak, die ons thans bezig houdt, niet voldoende is voorbereid en daaromtrent geene bepaalde conclusie is voorgedragen.

„Ik stel daarom aan de vergadering voor, deze zaak tot eene volgende vergadering, of een volgend congres, als aanhangig gebleven te beschouwen.”

De heer prof. VREDE. „Mijnheer de voorzitter, ik meen dat de denkbeelden omtrent deze zaak, al zij het dan ook in een brief, en niet in den vorm van een eigenlijk rapport, voldoende ontwikkeld zijn, om nu eene beslissing te kunnen nemen. De zaak schijnt mij van groot gewicht, en ik zou het daarom betreuren, indien zij thans wierd verschoven; waardoor wij voorloopig weder verstoken zouden zijn, van het tot stand komen van een *Historischen Atlas*. Het is genoegzaam gebleken, dat tusschen de twee andere leden der commissie, prof. ALBERDINGK THIJM en de heer mr. VUYLSTEKE en mij, op essentiële punten geen verschil bestaat. Met de gegeven wenken en met behulp van de inderdaad voortreffelijke schets van SNELLAERT, zal het voor een bekwaam man, die van het wenschelijke der zaak doordrongen is, niet zoo moeielijk vallen, eene populaire geschiedenis door een zeker getal kaarten (mits niet te menigvuldig), aanschouwelijk voorgesteld, te bewerken. Daardoor zal weder een nieuwe stap gedaan zijn, om den band tusschen Zuid- en Noord-Nederland te versterken, en ik geloof ook dat de kinderen langs dien weg, door het dagelijksch gebruik van zoodanig leerboek, beter de overtuiging zullen krijgen, dat wij werkelijk, als van ouds, bijna nog heden en onafscheidelijk zijn de landen van *herwaarts over*, wanneer dat in een geografisch tafereel wordt uitgedrukt. Wat wij verlangen, is, dunkt mij, geformuleerd in dien brief.

„De redactie laat wellicht iets te wenschen over, maar er is onder onze bekwame secretarissen niet een enkele, of hij zal, na

al het aangevoerde, zeer gemakkelijk deze conclusie kunnen improviseren.

„Hetzij mij dus vergund, eenvoudig voor te stellen: dat de vergadering — ik weet niet in hoever er vroeger rede is geweest, in den loop van het debat, tot het uitschrijven van prijsvragen of medailles, — dat *„de vergadering besluite de noodzakelijkheid, dat zoodanige atlas tot stand kome; dat daarbij de wensch worde geuit, dat tot leiddraad gebruik worde gemaakt van het boek van SNELLAERT.”* Wordt eerlang die arbeid ondernomen, en, tengevolge van onze aansporing en opwekking, de atlas door eene kundige hand bewerkt, dan is het doel bereikt; wij hebben nu slechts te kiezen tusschen dit uitzicht en een *onbepaald uitstel.*”

De vergadering besluit, zonder verdere beraadslaging, overeenkomstig het voorstel van den heer prof. VREEDE.

(Overgedrukt uit de Handelingen van bovengenoemd congres.)

